

Profesors Juris Zaķis – Latvijas Universitātes rektors

(04.11.1936 - 18.07.2017)

Latvijas Zinātņu Akadēmijas īstenā locekļa, akadēmiķa, Latvijas Universitātes emeritētā profesora Jura Zaķa darba dzīve bija saistīta ar Latvijas Universitāti (LU), sākot ar studenta gadiem līdz Cietvielu fizikas institūta direktoram un LU rektoram. Apdāvinātā fiziķa J. Zaķa galvenais zinātnisko pētījumu virziens bija stiklveida materiālu izpēte. LU rektora amatā bija no 1987. līdz 2000. gadam. J. Zaķa vadībā atjaunoja LU Satversmi, LU nosaukumu un vēsturisko atribūtiku. Pārstrukturēja studiju procesu uz divpakāpju akadēmisko izglītību – četri gadi bakalaura studijas, divi – maģistra studijas. Noslēdza sadarbības līgumus ar vairākām Eiropas augstskolām. 1990. gadā atjaunoja Teoloģijas fakultāti un 1997. gadā – Medicīnas fakultāti.

1989. gadā J. Zaķis ievēlēja par PSRS Tautas deputātu 1. kongresa locekli. No 1995. līdz 1996. gadam bija 6. Saeimas deputāts un no 2005. līdz 2009. gadam Rīgas Domes deputāts. Latvijas Rakstnieku savienības biedrs no 2004. gada. Mūžībā aizgāja 80 gadu vecumā 2017. gada 18. jūlijā.

“J. Zaķis ir ne vien izcils zinātnieks, pedagogs un vadītājs, bet arī rosīgs sabiedrisks darbinieks, cilvēks ar plašu erudīciju un interesēm daudzās eksaktās un humanitārajās jomās.” J. Zaķis sevi raksturojis matemātiskā izteiksmē: *“fiziķis+liriķis=cilvēks ar plašu pasaules redzējumu.”*

Juris Zaķis dzimis 1936. gada 4. novembrī Ogres pilsētā Roderiha un Eiženijas Zaķu ģimenē. Ģimenē bija pieci bērni - divi brāļi un trīs māsas. Juris bija otrais vecākais, kuram agri bija jāuzsāk darba gaitas. Jura vecāki bija tie, kuri viņam iemācīja, ka tikai darbs nosaka tālākās dzīves panākumus. Par neatsveramiem padomniekiem Jura dzīvē kļuva grāmatas par dabu, dabas pētīšanu un dabas pētniekiem. Viņš atrada pareizākos *“atslēgas vārdus”* - fizika, astronomija, ķīmija, ģeogrāfija, jo *“zem šiem vārdiem slēpās aizraujošas ziņas kā par to, kas ir tepat..., kā arī par to, kas ir neaizsniedzamos tālumos.”* Juris bērnībā bija ieģimis pasaules vērošanā: teleskops, mikroskops, diaprojektors - tas viss noderēja jaunā cilvēka izziņas procesā, viņa uztveres un sapratnes veidošanā. 1955. gadā, pēc Ogres 1. vidusskolas absolvēšanas ar *“sudraba medaļu”*, J. Zaķis iestājās Latvijas Valsts Universitātes (LVU) Fizikas un matemātikas fakultātē. Studiju laikā J. Zaķis veica pirmos zinātniskos pētījumus LVU Pusvadītāju fizikas problēmu laboratorijā (PFPL). 1960. gadā viņš ar izcilību beidza LVU un sāka strādāt par vecāko laborantu Fizikas un matemātikas fakultātē, bet vēlāk par jaunāko zinātnisko līdzstrādnieku PFPL. 1964. gada septembrī J. Zaķis sāka mācības aspirantūrā un jau 1966. gadā stājās Tartu universitātes Zinātniskās padomes priekšā, kur aizstāvēja kandidāta disertāciju par molekulāro centru pētījumiem sārnu metālu halogenīdu kristālos. 1975. gadā J. Zaķis sekmīgi aizstāvēja disertāciju fizikas un matemātikas zinātņu doktora grāda iegūšanai par tematu *“Defekti un sakārtotība cietās vielās uz sārnu metālu halogenīdu, silīcija dioksīda un arsēna halkogenīdu bāzes”*. J. Zaķa disertācija tapa laikā, kad viņš pildīja PFPL vadītāja pienākumus. Laboratorija strauji attīstījās, paralēli pētījumiem tika būvēts jauns piecstāvu korpuss Ķengaragā, un 1978. gadā apvienojoties divām LVU laboratorijām, tika izveidots LVU Cietvielu fizikas institūts. No 1978. līdz 1984. gadam J. Zaķis bija šī institūta direktors. Viņa zinātnisko izaugsmi veicināja stažēšanās Kornvela, Ilinoisas, Oregonas un Čikāgas universitātēs, kā arī Masačūsetsas Tehnoloģiskajā institūtā.

Profesora J. Zaķa plašās zināšanas, pieredze pedagoģiskajā darbā un lieliskās organizatora spējas pamanīja LVU vadība. Profesoram tika piedāvāta LVU zinātņu prorektora vieta. 1984. gadā profesors pārgāja strādāt uz LVU rektorātu.

1987. gadā Latvijas Universitātē (LU) notika pirmās demokrātiskās rektora vēlēšanas ar trīs kandidātiem. Viens no kandidātiem bija J. Zaķis. Šajās vēlēšanās J. Zaķis pārliecinoši uzvarēja. Tas bija laiks, kad sabruka PSRS un Latvija atjaunoja neatkarību. Viens no pirmajiem darbiem, ko rektors veica pēc neatkarības atgūšanas, reformējot universitāti, ieviesa bakalaura, maģistra un doktora grādu sistēmu. Rektora vadīšanas laikā 1990. gadā LU tika atjaunota Teoloģijas fakultāte. Tajā pašā gadā Rēzeknē sāka darboties LU Latgales filiāle. 1991. gada 18. septembrī Latvijas Republikas Augstākā padome apstiprināja LU Satversmi, kuras pirmais pants noteica: *“Latvijas Universitāte ir Latvijas Republikas valsts akadēmiskās izglītības, zinātnes un kultūras iestāde – Alma Mater, kas atrodas Latvijā un kalpo tās tautas interesēm.”* J. Zaķis laikrakstam *“Diena”* norādīja: *“Savu pārkārtošanas ceļu esam izvēlējušies, un atbilstoši tam rakstīta arī Satversme.”*

90. gadu sākumā dzima sapnis par LU pilsētiņas izveidi: *“Mans sapnis ir radīt Universitātes pilsētu. Pilsētu ar mērķtiecīgi koncentrētu apbūvi, ar visu to, kas kalpo augstskolai. [..] Ticu, ka ar laiku kaut kur Rīgas tuvumā tiks radīta Latvijas Universitātes pilsētiņa. Arhitektoniski mīla un piesātināta ar studiju garu. Te būs savas pļavas, ezeri, meži... [..] Mans skats pievērsts Mazā Baltezera krastiem...”*

J. Zaķim uzticējās arī nākamajās rektora vēlēšanās 1992. gadā un 1996. gadā. Tas bija grūts posms LU un arī rektora dzīvē: samazināta valsts finansējuma apstākļos bija jāveic reforma LU. 1993. gadā tika nodibināta Eiropafakultāte, kuras uzdevums bija *“palīdzēt pēcpadomju sabiedrībā izveidot neideoloģizētu sociālo zinātņu struktūru un Baltijas valstu universitātes pietuvināt Rietumu universitātēm studiju, pētniecības un darba organizācijas ziņā.”* Baltijas nozīmes Eiropafakultātes galvenā mītne, pateicoties J. Zaķa darbībai, atradās LU. Studentiem radās iespēja apmeklēt citvalstu mācībspēku lasītās lekcijas. 1997. gadā atjaunoja Medicīnas fakultāti. 1999. gadā, pateicoties J. Zaķa aktīvai darbībai, nodibināja LU Lituānistikas centru, Latvijas un Igaunijas institūtu Valkā.

LU rektoram nācās risināt ne mazums problēmu. 1999. gadā Ministru kabinets izdeva rīkojumu Nr.384 *“Par Latvijas Universitātes un Latvijas Medicīnas akadēmijas reorganizāciju”*. Latvijas valdība bija izdevusi rīkojumu likvidēt LU - Latvijas Republikā dibinātās Universitātes tiesību pārņēmēju, lai LU vietā dibinātu jaunu augstskolu, apvienojot LU un Medicīnas akadēmiju (Rīgas Stradiņa universitāti), un lai nevajadzētu atdot Universitātei likumīgi piederošos īpašumus. Tomēr valdības plānu neizdevās realizēt.

J. Zaķa rektora termiņš beidzās 2000. gada maijā un viņš nebija tiesīgs kandidēt uz pārvēlēšanu. Rektors pārtrauca savu 13 gadus ilgo darbu LU vadībā. J. Zaķis bija trešais ilgāk amatā esošais rektors pēc V. Millera, kas rektora amatā bija 17 gadus, un J. Jurgena, kas nostrādāja dažus mēnešus ilgāk par J. Zaķi. J. Zaķis uzrakstījis 14 monogrāfijas un vairāk nekā 350 publikācijas.

J. Zaķis vienā no savām grāmatām *“Ceļi uz virsotnēm”* rakstīja: *“Mani par pieaugušo pārvērtā Latvijas Universitāte, kuras sliksni pirmo reizi pārkāpu 1955. gadā. Tad arī sākās mana pārtapšana no studenta - Zaķa par rektoru - Zaķi. Šajā laikā esmu pārvērties līdz nepazīšanai. Mani pārveidoja LU tā, ka beidzot pats iedrošinājos pārveidot LU.”*

J. Zaķis 1986. gadā saņēmis Latvijas Zinātņu akadēmijas M. Keldiša balvu un Nopelniem bagātā zinātnes darbinieka nosaukumu, 1988. gadā - Krievijas Zinātņu akadēmijas S. Vavilova medaļu. 2000. gadā J. Zaķis kļuva par Triju Zvaigžņu ordeņa virsnieku. 2001. gadā saņēma Dižā Lietuvas lielkņaza Gedimīna ordeni. 2004. gadā - LU Ģērboņa Zelta zīmi Nr. 1 par mūža ieguldījumu Latvijas Universitātes attīstībā un pētījumiem stikla fizikā.

Literatūras un avotu saraksts:

1. Bojāre, Iveta. AP apstiprināti LU Satversme un rektors / I. Bojāre // Diena. - Nr.182 (1991, 19.sept.), 1.,4.lpp. : portr. Bojāre, Iveta. AP apstiprināti LU Satversme un rektors / I. Bojāre // Diena. - Nr.182 (1991, 19.sept.), 1.,4.lpp. : portr.
2. Brāļuzemes paldies, lai Latvija un Lietuva būtu un kļūtu vēl tuvākas. Publicēts oficiālajā laikrakstā "Latvijas Vēstnesis", 23.03.2001., Nr. 48 (2435) <https://www.vestnesis.lv/ta/id/5799>
3. Jansons, J. Profesors Juris Zaķis – 75 / J. Jansons // Abstracts of 28th Scientific Conference / Institute of Solid State Physics University of Latvia. – Rīga, 2012. – 84. lpp. URL: <https://www.yumpu.com/en/document/view/50085520/abstractsof-the-28th-scientific-conference-latvijas-81>
4. Kapeniece, Inga. Kā tas ir — būt Latvijas Universitātes rektoram? : [par Latvijas Universitātes četriem rektoriem - Valentīnu Šteinbergu, Juri Zaķi, Ivaru Lāci un Mārci Auziņu] / Inga Kapeniece // Alma Mater : Universitātes Avīze. - Rudens (2009), 12.-15.lpp. : il. URL: http://www.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/par/medijiizdevumi-un-multivide/alma-mater/am-rudens2009_01.pdf { Elektroniskā versija }
5. Kaprāns M. Atjaunotne. URL: <http://vesture.lu.lv/parprojektu/jaunumi/raksts/atjaunotne/>
6. Krūmiņš, Andris. Profesors Juris Zaķis : [biogrāfisks apcerējums] / Andris Krūmiņš // Profesors Juris Zaķis : biobibliogrāfiskais rādītājs / Latvijas Universitāte. Bibliotēka.. Rīga : Latvijas Universitāte, 1996. 8.-12.lpp.
7. Latvijas Universitāte 90 gados : dzīve / [Laura Ardava ... [u.c.] ; darba grupu vadītāji Laura Ardava, Didzis Bērziņš, Klīnta Ločmele, Inese Salmiņa ; Latvijas Universitāte. Sociālo zinātņu fakultāte. Komunikācijas studiju nodaļa]. Rīga : Latvijas Universitāte, 2009.- 236, [2] lpp.
8. Mukāne, Ausma. No Eirofakultātes uz Eirobaltijas centru / Ausma Mukāne // Latvijas Vēstnesis. ISSN 1407-0391.. Nr.106(2005, 8. jūlijs) URL: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/112135>
9. No studenta Zaķa līdz rektoram Zaķim / [sast. Anda Zvingule]. Rīga : [b.i.], 2000.-31, [2] lpp. : il.
10. Šmits, Ojārs. Juris Zaķis / O. Šmits. - (Jauni zinātņu kandidāti) // Padomju Students. - Nr.25 (1966, 20.okt.), 1.lpp. : portr.
11. Tāle, O. Juris Zaķis / O. Tāle, J. Valbis. - (Jauns zinātņu doktors) // Padomju Students. - Nr.6 (1975, 23.okt.), 1.lpp. : portr.
12. Universitātei - jauns rektors : Juris Zaķis : [biogrāfija] // Padomju Students. - Nr.3 (1987, 1.okt.), 1.lpp. :portr.
13. Valsts atzinība zinātniekiem par mūža darbu : [par valsts emeritēto zinātnieku ievēlēšanu] // Zinātnes Vēstnesis. - Nr.17 (2002, 21.okt.), 3.lpp. Tekstā pieminēti: Viktors Ivbulis, Juris Zaķis ... [u.c.].
14. Zaķis, Juris. Ceļi uz virsotnēm / Juris Zaķis ; [redaktors Egils Eglītis ; māksliniece Daiga Brinkmane]. [Rīga] : Izglītība, ©2004. – 56. lpp.

15. Zaķis, Juris. Fiziķis pie liriķiem vai Saprast, tikt saprastam, saprasties / Juris Zaķis // Karogs. - Nr.4 (2006), 124.-141.lpp.

16. Zaķis, Juris. Profesors ar novirzēm / Juris Zaķis ; [sastādītājs Juris Lorencs ; atbildīgā redaktore Liene Soboļeva ; Ingus Feldmanis, grafiskais noformējums]. Rīga : Jumava, ©2016. - 319, [1] lpp., [24] lpp.